

Orosz hadifogoly munkások az enyingi Csekonics-uradalomban az első világháború idején

Az első világháború idején elterjedt szokás volt hadifogoly munkaerőt alkalmazni az Osztrák–Magyar Monarchia gazdaságában. A foglyokkal való bánásmód és munkára kiadásuk szabályozása nagy kihívást jelentett a minisztériumoknak, sorra jelentek meg az ezzel foglalkozó rendeletek. A szabályozás során törekedtek a lehető legjobb munkakörülmények megteremtésére. A kölcsönösség elvét tartották szem előtt: ha a monarchia jól bánik a hadifoglyaival, akkor más országok is hasonlóképpen bánnak majd a monarchia katonáival. Mégis egy dolog volt a „fogolytartás” körülményeit szabályozni, és egy másik azokat a munkaadónak betartani. Teljesítésüket nehezítették a gyakran változó rendeletek, a bürokrácia útvesztői és a háború miatt fellépő szegénység. Jelen tanulmány a mezőgazdasági munkára kiadott orosz hadifoglyok munkakörülményeit vizsgálja gróf Csekonics Endre királyi főasztalnokmester enyingi uradalmában.

A háborúba lépés után néhány héttel, 1914 szeptemberében már megérkeztek az első hadifogoly-szállítmányok, oroszok és szerbek, a Monarchia területére. A monarchia területén a hadifoglyok legnagyobb részét az oroszok tették ki, a háború végéig mintegy 850 000 orosz katona került hadifogságba. Megkezdődött a táborok kialakítása a foglyok őrzésére. Az erre legalkalmasabb terület Nyugat-Magyarország volt, mivel a foglyokat a harcvonaltól minél távolabb, a monarchia belsejében próbálták elhelyezni. A foglyótáborok a közös hadügyminisztérium felügyelete alá tartoztak. Ezen belül a hadvezetést katonai területi parancsnokságokra osztották. S mivel a történelmi Magyarországot tekintve a foglyótáborok a Pozsonyi katonai parancsnokság területén voltak, ellenőrzésük, ill. igazgatásuk a Pozsonyi parancsnokság alá tartozott.

A hadifoglyokkal való bánásmódot nemzetközi egyezmények szabályozták. Az első világháború kitörésekor a Monarchiában az I. (1899) és II. (1907) hágai egyezmények voltak érvényben. Ennek értelmében a hadifoglyokkal emberségesen kell bánni, életüket nem szabad veszélyeztetni. Már a hágai egyezmény is kimondta, hogy a munkabírók munkára kötelezhetők, melyért bért kapnak. A munka viszont nem lehetett a hadviseléssel kapcsolatos. A tiszteknek külön elhelyezés jár, és nem kötelezhetők munkára. Részletesen kitér a hadifoglyokkal szembeni fegyelmi és büntetőintézkedések szabályozására. A kiszabott büntetés nem lehet súlyosabb, mint amivel az adott állam saját polgárait is büntetné. Minden országban Tájékoztató Irodát kell felállítani, és a hadifoglyokat itt kell nyilvántartásba venni és az Iroda értesíti a hadifogoly hazáját. Viszont ezekben a megállapodásokban olyan kérdésekre, hogy a hadifoglyótáboroknak hogyan kell kinézniük, a hadifoglyolisták készítésének részleteiről, nem tesz említést. Később a részletes, gyakorlatban felmerülő, hadifoglyok életével kapcsolatos problémákat a háború ideje alatt is törvénykezés érintette. Szabályozták a hadifoglyótáborba szállítás módját, a hadifoglyok ruházatát és magántulajdonát, egészségügyi ellátásukat járványok és fertőzések megfékezésére, valamint a hadifoglyok nagytömegű munkába állítását.

Az utóbbi kérdéssel több rendelet is foglalkozott. Ilyenek voltak pl. az 1914. évi 7.710 res., a 19.031/915. eln. sz. rendelet és az 1915. évi 24.065eln. sz. rendelet. Fontos volt a hadifoglyok foglalkoztatásának szabályozása, mert a háború elhúzódásával a monarchia átállt a hadigazdálkodásra, melynek következtében az ipar és a mezőgazdaság magába szippantotta a munkaerőt. Viszont a tömeges behívásoknak köszönhetően még

munkaerőhiány is jelentkezett. Ennek következményeként csökkent a mezőgazdaság termelése. Először ezt a hiányt a női munkaerő alkalmazásával próbálták pótolni, de a problémát ez sem tudta megoldani. Majd a m. kir. honvédelmi miniszter rendeletben értesítette a törvényhatóságokat katonai munkásosztagok felállításáról, mely értelmében a korábban mezőgazdaságban dolgozó katonák 14 napos szabadságuk ideje alatt mezőgazdasági munkát végezhetnek abban a községben, ahol a behívás előtt is dolgoztak. De a tömeges behívások miatt ez sem bizonyult elegendőnek. Ez vezetett el a hadifoglyok foglalkoztatásához a magyar gazdaságban.

A hadifoglyok igénylése a háború elején hosszadalmas eljárás volt és gyakran változtattak a szabályokon. Az igénylést a községi gazdasági munkabizottságnak adták be, majd továbbították a közjegyzőhöz, a főszolgabíróhoz, majd az alispánhoz és a honvédelmi miniszterhez. Végül onnan tovább küldték a katonai parancsnoksághoz, akik a munkaerőt összegyűjtötték és kivezényelték. Mivel így a döntéshozatal másfél – két hónapot is igénybe vett, 1915. június 21-én a földművelésügyi miniszter gyorsította az eljárást azzal, hogy közvetlenül a katonai parancsnokságtól is igényelhetek hadifoglyokat távirati úton vagy telefonon keresztül. Az 1916. február 11-én kiadott rendelet értelmében a hadifoglyok munkások igénylését centralizálták a törvényhatósági gazdasági munkabizottság felállításával, melynek élén az alispán, illetve a polgármester állt. A bizottság feladata volt a hadifogly munkások ügyeinek intézése, a hadifoglyok elszállásolásának és a velük való bánásmód ellenőrzése, a ruhaszükségletek beszerzésének segítése, és ide küldték a hadifogly-kimutatásokat. A vármegyei hadifogly-bizottságok mellett a katonai hatóságok érdekeit a hadifogly felügyeleti tiszt képviselte.

Gyakran változtattak az igényelhető foglyok számán is: először csak községek igényelhetek 30-200 fős csoportokat, később már magánszemélyek is kérhettek minimum 200 fős csoportokat. Ezt a számot 1915. június 1-jén levették minimum 30 főre. Majd 1915. október 8-ától már 10-20 főt is kiadhattak munkára.

A levéltári anyagokból kiderül, hogy a háború alatt gróf Csekonics Endre enyingi uradalmában állattenyésztéssel, szőlő- és gabonatermesztéssel, valamint erdőgazdálkodással is foglalkoztak. Az uradalmon belül három gazdaságban alkalmaztak orosz hadifoglyokat mezőgazdasági munkára: Jóremény pusztai, a Kiskustyán és Nagykustyán pusztai gazdaságokban. 1916-tól kétféle hadifogly-munkásosztag létezett: a nem állandó (mobil) és az állandó (stabil) munkásosztagok. Az uradalomban az előbbi foglalkoztatták. Ezeket a munkásosztagokat ugyanazon törvényhatósági bizottság területén belül tetszés szerinti munkára alkalmazhatták a mező- és erdőgazdaságban. A mozgó kontingesek létszáma gyakran változhat, szükség szerint növelhetik vagy csökkenthetik. A hadifoglyok azokról a munkahelyekről, ahol télen is foglalkoztatják őket, csak indokolt esetben vihetők el.

Rausch László uradalmi tisztartó 1915. június 29-én kelt levele 60 orosz hadifoglyról tesz említést, akiket az aratási és csépelési munkálatokhoz kértek. A levélben egy korábban az uradalomban mezőorként dolgozó katona kéthavi szabadságolását kérvényezte a 31. M. Kir. Honvédegyalozredből, mivel a hatóság a foglyok őrzésére katonaságot nem ad.¹ 1916-tól ez is megváltozik. A foglyokat katonai őrszemélyzet őrzi, akik mint katonai feljebbvalók a katonai rendre ügyeltek. Nekik a munkaadó teljes ellátással és szállással tartozott. Rajtuk kívül a munkaadó köteles volt „polgári örököt” is alkalmazni. Őket saját költségén a munkaadó jelölheti ki. Az örök lehetnek a polgárőrség tagjai, mezőörök, szabadságolt vagy rokkant katonák, vagy olyan személyek, akik értenek a fegyverhasználathoz és esküt tettek. A foglyóörököt megkülönböztetett jelzéssel látták el: karjukon piros-fehér-zöld karszalagot viseltek.²

A fogolymunkások létszámára az előbb említett levélen kívül a 7 darab ruhaszükségleti kimutatásból is lehet következtetni. Ezeket a listákat aszerint írták össze, hogy ki melyik gazdaságban dolgozott. A nyári nagy mezőgazdasági munkák után már kevesebb emberre volt szükség: 1915. október 27-én a Jóremény pusztai uradalomban 18 fő dolgozott. Egy másik 1915-ös kimutatás másik 18 főről ad számot. Ezt a kimutatást a milowitz-i fogolytábor parancsnokságának címezték, feltehetően a foglyok is onnan kerültek az uradalomba.³ 1916 nyarán ismét megnő a fogolymunkások száma. 1916. július 23-án a Jóremény gazdaságban 13 orosz fogoly dolgozott. 1916. július 27-én két kimutatás is készült. Az egyik kimutatás szerint a nagykutyáni gazdaságban 43, a másik szerint 20 orosz katona dolgozott, de ők már szerepeltek a korábban említett 43 fős listán is.⁴ Vagyis vannak olyan foglyok, akik két azonos időben készített ruhaszükségleti kimutatáson is szerepelnek. Készült egy ruhaszükségleti lista 1916. szeptember 1-jén is. Itt szintén annak a 20 orosz katonának a ruhaszükségletei szerepeltek, akiket már egyszer feltüntettek a Nagykutyánban dolgozók két júliusi listáján is. Későbbi elemzésből az is kiderül, hogy az utolsó két 20 fős lista az első 43 fős nagykutyáni kimutatás javított változatai. Mivel a nyári mezőgazdasági munkálatok végeztével már nincs szükség a plusz 23 főre, így csak az állandóan a nagykutyáni gazdaságban dolgozóknak igényelték a ruhákat.

A listákat összevetve körülbelül 64 különböző orosz hadifogoly dolgozott a Csekonics-uradalomban 1915-ben és 1916-ban. A szám bizonytalan, mert a kimutatások, illetve táblázatok nem mutatnak egységes képet. A táblázatokon szereplő nevek összevetését nehezítette, hogy ugyanazt a nevet két különböző listán eltérően, hangzás után írták le, és más sorrendben szerepelt a kereszt- és vezetéknev is. A táblázatok mindig más kézírással készültek, gyakran olvashatatlan, s ezért csak következtetni lehet a pontos névre.

A hadifogoly-munkásokat Kleinmünchenből és Milowitzből szállították a Csekonics-uradalomba, mivel az igénylés leadásakor még a magyar területeken lévő fogolytáborok egy része meg sem épült. A zalaegerszegi és az ostffyasszonyfai fogolytábor is csak 1915 nyarán kezdték építeni. Később e két tábor parancsnokságának igazgatása alá kerültek az enyingi fogoly munkások. Továbbá ezért küldhették az első ruhaszükségleti kimutatást a milowitzi fogolytábor parancsnokságának, és így történhetett meg az, hogy az 1915-ös jóreménypusztai kimutatást már nem tudták, hová küldjék.

Az 1915. októberi Jóremény pusztai kimutatás a VI. sz. csendőrkerületi Parancsnokság Siófoki őrsének jóváhagyásával készült. Az összeírás szerint a foglyok a kleinmüncheni⁵ fogolytáborból érkeztek. A kimutatás táblázat formájában tartalmazta a fogoly nevét, ruhaszükségletét (sapka, köpeny, zubbony, nadrág, cipő, ing és alsónadrág), valamint a testmagasságának leírását. Az utóbbinál minden esetben a középtermetű szót használták. Ingből, alsónadrágból legtöbb esetben kettőt kértek, a többiből szükség szerint egyet-egyet.⁶ A ruhák beszerzése hosszadalmas és bonyolult eljárás volt, mellyel gyakran a munkaadók sem voltak tisztában. A kimutatás is több szervezen ment keresztül: október 31-én M. Kir. VI. számú csendőrkerület Győri szárny ellátja pecsétjével, azzal a megjegyzéssel, hogy a címzett hiányzik. November 1-jén került a csendőrkerület Veszprémi szakaszához és végül november 10-én visszakérült a csendőrkerület Siófoki őrséhez. A kimutatást valószínűleg újra összeírták és helyesen címezték, mert 1916. január 2-án válasz érkezett. A zalaegerszegi hadifogolytábor élelmezőtisztje küldte az értesítést, hogy a nagyszámú igénylések miatt a ruhanemük érkezése a táborba, ill. továbbításuk késni fog.⁷ Később január 29-én érke-

zett még egy levél a zalaegerszegi fogolytábor parancsnokságától, hogy a Kleinmünchenből érkező foglyokat nem vették fel a zalaegerszegi tábor állományába. Így míg azok nem szerepelnek az ottani nyilvántartásban, ruhát sem utalhatnak ki nekik.⁸

Előfordult az 1916 júliusában készített ruhaszükségleti kimutatásokkal, hogy azokat a Veszprém vármegyei gazdasági munkabizottságtól visszaküldték. A jöreményi gazdaság listáján nem szerepel a csendőrségtől sem aláírás, sem pecsét. A Nagykestyánra vonatkozó listát pedig azért küldték vissza, mert részben a zalaegerszegi – részben az ostffyasszonyfai táborhoz tartoznak, és ezért két külön kimutatást is kell készíteni.⁹ Továbbá értesíti az uradalmat, hogy a ruhaszükségletet a táborparancsnokságok anyaghiány miatt csak nagy késedelemmel tudják teljesíteni, mert a hadvezetőség elsősorban a harctéren küzdő katonáiról gondoskodik. Mivel sok helyen a hiányos ruházat miatt a foglyok kedvetlenül dolgoznak, arra kérik a munkaadókat, hogy saját költségükön szerezék be a kérdéses ruhadarabokat, és így fokozzák a hadifogoly munkások munkakedvét, s a munkaadó saját érdekeit is ez szolgálja.¹⁰ Ezután egy augusztus 15-én kelt levélben az ostffyasszonyfai tábor parancsnoksága visszaküldte a ruhaszükségleti listát, „mert a tapasztalatok alapján lehetetlen, hogy egyazon munkahely összes foglyának minden egyes ruhadarab pótlására legyen szüksége. Értésítem a t. Címet, hogy csakis a legszükségesebb, foltozással se viselhető ruházatot cserélhetem, miért is ily kimutatás ide újból felterjesztendő.”¹¹ A Nagykestyánban dolgozó foglyok 1916. július 27. keltezésű 20 fős ruhaszükségleti listáját ismételtelen elküldték. Ezen minden dolgozónak igényeltek egy pár bakancsot, 1-1 darab nadrágot, köpenyt, zubbonyt, sapkát, 2-2 darab inget, gatyát és négy darab kapcát. Augusztus 1-jén a VI. sz. csendőrkerület Enyingi őrsé is igazolta, hogy a foglyok már „teljesen le vannak rongyolódva”. A Veszprém vármegyei gazdasági munkabizottsághoz beosztott tiszt ezt augusztus 7-én továbbküldte az ostffyasszonyfai táborba olyan megjegyzésekkel, hogy minek augusztusban téli köpeny, ingből és gatyából 1-1 darab adható ki, és kapcából is csak egy párat igényelhetnek.¹² Ostffyasszonyfáról augusztus 28. keltezéssel ismételtelen visszaküldték az igénylést ugyanazzal az előbb is idézett indoklással a veszprémi munkabizottsághoz beosztott tisztnek, aki a levelet augusztus 31-én továbbította az uradalomba.¹³ Feltehetően ezután készült a szeptember 1-jei ruhaszükségleti kimutatás, mely a júliusi kimutatás javított változata.

A hadifoglyok ruházata ügyében a munkaadók által támasztott igényeket a hadifogolytábor-parancsnokságoknak orvosolni kell: vagy a szükséges ruhanemüket, vagy a munkaadónak az ehhez szükséges pénzt kiutalja. A hadifoglyok ruhadarabjait, ha az nem orosz egyenruha, fehér olajfestékkel kell megjelölni, hogy bármilyen ruhában könnyen felismerhetők legyenek.¹⁴ Egy 1916 júliusában a törvényhatósági mezőgazdasági munkabizottság mellé beosztott hadifogoly ügyeleti tiszt által kiadott körrendelet értelmében azok a hadifoglyok, akiket ruházatukról nem lehet megkülönböztetni a szabad polgároktól, sapkájukat elől, a kabátjukat elől és hátul olajfestékkel festett jelzéssel lássák el. A nadrágjukat oldalt a felső részen 8 cm széles és 10 cm hosszú élénk színű sávval fessék be. A munkaadók, ha ezt nem tartják be, és ezért a fogoly el tud szökni, a költségeket a munkaadónak kell állnia. A táborok anyaghiány miatt újabb lábbeliket nem adhatnak ki. A hideg évszakokra való tekintettel a cipőket idejében javíttassák meg és fatalpat tegyenek rá. Továbbá a hadifogoly munkások a fatalpak miatt a munkát nem tagadhatják meg, ha mégis, az engedetlenkedőket a csendőrség megfenyítheti.¹⁵

A zalaegerszegi fogolytáborból érkezett egy levél, melyben felszólítják az uradalmat, hogy készítsenek pontos nyilvántartást a kleinmüncheni fogolytáborból érkező hadifoglyokról, különös tekintettel a nevek helyes kiírására, hogy könnyen beazonosíthatók legyenek, illetve a küldeményeiket továbbítani tudják részükre. A nyilvántartást 1915.

december 8-áig be kellett küldeni. Erről a listáról nem maradt másolat a levéltári anyagok között, viszont készült egy kimutatás a jöreményi és kiskutyáni gazdaságokban dolgozó orosz katonákról 1916. január 2-án. Ez a korábban említett kimutatásoktól eltérően a foglyok életkorát tartalmazza és a gazdaságban végzett munka megnevezését. A 13 fogolyból kettő kivételével mind a 20-as éveiben járt, a másik kettő 40 és 41 évesek voltak. A két legidősebb katona egy 28 éves társukkal a tinók mellé voltak beosztva, hatan ökrök mellett voltak, egyet lovak mellé osztottak be és három mezei munkás volt.¹⁶

Az alispán 1916. március elején levélben értesíti az uradalmat a törvényhatósági gazdasági munkabizottság létrejöttéről. Az igénylések leadásával egyidejűleg 30 korona óvadékot kell befizetni minden hadifogoly után, s ezt a már kiadott hadifoglyok után is meg kell tenni. Felhívja a munkaadók figyelmét, hogy a hadifoglyokat érkezésük után orvosi ellátásban, ill. kivizsgálásban kell részesíteni a munkaadó költségén. Az első négy hétben hetente egyszer, majd kéthetente egyszer. A munkaadó fizeti a hadifoglyok élelmezését, a katonai kincstár ehhez hozzájárulást nem ad. Az új szabályzat részletesen kitér az ételek mennyiségére és minőségére. Az ételek elkészítésénél figyelni kell arra, hogy „az orosz foglyok különös súlyt helyeznek az élelem mennyiségére és sűrűségére. Az élelem ezeknek a foglyoknak mint sűrű kása (kukoricadara, burgonya), színig telt csajkában nyújtandó”¹⁷.

Két rendbontó eseményről maradt feljegyzés, melyek a Jöremény pusztai gazdaságnál történtek. Az egyik esetben az orosz foglyokat nehezen lehetett felkelteni, az étkezésre panaszkodtak, hogy rossz. „Csak húzzák-halasszák a kijövetelüket, és amikor már elindultak kifelé, csak egyenként jöttek ki, de hosszú idő alatt.”¹⁸ Egy másik esetről az egyik orosz katona tagadta meg a munkát az elosztásnál. Nem volt hajlandó a lerakodásnál részt venni, hanem el akart menni a „többi enyingivel” gyűjteni. Ennél az esetről a csendőr őrmestert is kihívták, de ő csak „megpirongatta” a munkát megtagadót és csak egy legközelebbi esetről fogja kikötni a rendbontókat. Ajánlotta, hogy a hangadókat visszaküldjék a táborukba, nehogy zendülést szítsanak a többiek között, mert abból csak kellemetlenség származhat. Egy Siófokon megtörtént hasonló esetre hivatkozott.

Egy október 3-án kelt jelentésben beszámoltak róla, hogy a jöreményi foglyomunkások ismét panaszkodtak az ételre; nyers, sóltan és üres leveseket kapnak, s ha ez így megy tovább, nem bírnak majd dolgozni. Panaszkodtak, hogy elszakadt az alsó és felső ruházatuk is és sokaknak nincs lábbelije. Ha a helyzet nem javul, az egészségük érdekében nem mennek ki dolgozni. Szeretnének visszamenni a fogolytáborba, mert ott nem kell hideg, esős időben dolgozni. A jelentés írója javasolja, hogy „valami ócska ruha jó lenne a pesti ócska ruha piacról”.¹⁹

Fontos különbség a két típusú munkásosztág között, hogy míg az állandó munkásosztágokban foglalkoztatott hadifoglyoknak a törzstábor közvetlenül küldi el a pénz- és postaküldeményeket, addig a nem állandó munkásosztágoknál ez a bizottság bevonásával történik, s a letéteket a munkaadó veszi fel a bizottságnál és ő fizeti ki a fogolynak, majd elszámol a törzstáborral. A foglyok letétjegyeken tartották pénzüket, melyeket a törzstáborban, ebben az esetben a zalaegerszegi fogolytáborban őriztek. Ha a hadifogoly pénzhez szeretett volna jutni, a táborparancsnok elküldte a fogoly összes letétjegyét egy úrlappal együtt a munkaadónak. Az úrlapot kitöltve, az összeg megnevezésével és a hadifogoly aláírásával, a letétjegyet csatolva vissza kellett küldeni a táborparancsnoknak. A fel nem használt letétjegyeket szintén vissza kell küldeni. A pénzt a munkaadó veszi fel és adja át a hadifogolynak.²⁰ A fogolyörök zsoldját és élelmiszer-illetményeit szintén az uradalomnak folyósították. Ez a folyamat gyakran visszaélésekhez vezetett.

1917 márciusában a munkaadó nevében Rausch László tisztartó tett panaszt a Veszprém vármegyei hadifogoly felügyeleti tisztnél. Elpanaszolta, hogy Zobecz Boltó fogoly őr és társa panaszt emelt az uradalom ellen, hogy az illetményeit,

melyet a zalaegerszegi fogolytáborból neki folyósítottak az uradalomba 1916. július 23-án, nem kapták meg. Viszont a Csekonics-uradalom pénztári okmányokkal tudja bizonyítani, hogy minden hónap elején és közepén a fogolyöröket kifizették naponkénti egy korona összeggel, valamint az uradalom minden fogolyörnek hetenként négy csomag dohányt, két csomag cigarettapapírt és két skatulya gyufát adott, amire nem is lett volna köteles. Ebből kifolyólag az uradalom úgy vélte, hogy a táborból az uradalomba küldött zsold és étellemezési díj az uradalmat illeti.²¹ Hogy mi lett az ügy kimenetele, arról dokumentum nem található a levéltári anyagok között. Ellenben a hadifogoly felügyeleti tiszt két rendeletet is küldött a hadifoglyok fizetségét illetően 1917. május 4-én és május 28-án. Az előbbiben elrendeli a pozsonyi katonai parancsnokság 15676/Kgf. 1917. számú rendelete alapján, hogy a hadifoglyoknak 1917. május 15-től napi 1 koronától 2 korona 50 fillérig terjedően fizessenek munkabért, és ajánlja, hogy „*az iparkodó és szorgalmasan dolgozó hadifoglyoknak érdemszerinti napi 1 Koronán felüli pótdíj fizetessék*”. Azzal indokolta, hogy az oroszországi magyar hadifoglyok napi 1 rubelt kapnak munkájukért, ami átszámítva 2 korona 50 fillér. Hozzátette, hogy az ellenőrző szemlék során észrevették, különösen az uradalmakban, hogy a hadifoglyok nincsenek ellátva szalmazsákkal, vánkossal és takaróval. Kötelezi a munkaadókat, hogy minden hadifogly munkásnak adjanak priccse helyezett szalmazsákokat, fejkendőket, és szükség szerint egy-két takarót. Ha ezeket az utasításokat nem teljesítik, a hadifoglyokat elvehetik a munkaadótól.²²

A veszprémi hadifogoly ügyeleti tiszt a második körrendeletében az előbbi rendelet munkabérre vonatkozó részét hatályon kívül helyezte és a díjazás a következőképpen változott: 1917. május 15-től június 30-ig heti 3 korona, július 1-jétől augusztus 31-ig heti hat korona, szeptember 1-jétől ismét heti 3 korona fizetendő.²³

4207/1915 M. E. számú miniszterelnöki rendelete alapján azok, akik a hadifoglyoknak járó kötelező ellátását nem szolgáltatják ki vagy velük szemben nem megfelelő bánásmódot tanúsítanak, kéthavi elzárással vagy 600 koronáig terjedő pénzbírsággal büntethetők.²⁴

Nincs arra utaló dokumentum a Csekonics család iratai között, hogy meddig foglalkoztattak orosz foglyokat az enyingi uradalomban. A háború utolsó két évére vonatkozó ruhaszükségleti kimutatás már nem szerepel az iratanyagban. De ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy nem foglalkoztattak tovább hadifoglyokat. Nagyobb a valószínűsége annak, hogy az uradalom intézősége beletanult a rendszerbe, s a már helyesen kitöltött és megcímzett kimutatásokat nem küldték vissza, vagy a szükséges ruhadarabokat a munkaadó saját költségén szerezte be, mint ahogy azt már korábban is javasolták neki. A legutolsó orosz hadifoglyokra vonatkozó irat – egy három nevet tartalmazó táblázat, mely a sopronnyéki fogolytáborba berendelt orosz katonákról ad számot 1917. október 21-én – szintén azt igazolja, hogy az orosz hadifogly-munkások foglalkoztatása folyamatos volt az uradalomban a háború ideje alatt. A táblázat feltünteteti, hogy a foglyok a kleinmüncheni fogolytáborból jöttek. Illetve ez az egyetlen kimutatás, amely tartalmaz egy pontos azonosításra alkalmas „zalaegerszegi számot” is.²⁵

1918. március 3-án megkötötték a breszt-litovszki békét, de az nem jelentette azt, hogy a foglyokat szabadon lehet bocsátani. A békeszerződés 8. pontja foglyocseréről ír, de annak módját a 12. pontban egy később megkötendő egyezmény tartalmára hagyja. A békeszerződés kiegészítő szerződésének V./17. pontja is csak a beteg, katonai szolgálatra alkalmatlan foglyok cseréjét írta elő. Ez gazdasági okokra is visszavezethető, mivel az orosz hadifoglyokat értékes munkaerőnek tartották, hirtelen kivonásuk a termelésből súlyos károkat okozott volna, akár a mezőgazdaság következő évi termését is

veszélyeztette volna. Ellenben a fegyverszünet hírére tömegessé vált a munkamegtagadás, a hadifogolytáborok felszámolásával a szökések száma is növekedett. Enying környékéről csak 4 (egy szerb és 3 orosz) fogoly szökéséről maradt feljegyzés. Ők Dég és Mezőszentgyörgy községekből szöktek meg 1918 áprilisában.²⁶ A hadügyminisztérium ellenőrző bizottságokat küldött ki a fogolytáborokba, üzemekbe és gazdaságokba, ahol hadifoglyokat foglalkoztattak. Az ő jelentéseik alapján döntenek később a létszámcsökentésről; fokozatosan próbálták kivonni a hadifogoly munkaerőt a gazdaságból.

Július 3-án az Osztrák–Magyar Monarchia és Szovjet-Oroszország megkötötte azt az egyezményt, mely keretében megkezdődik az orosz hadifoglyok visszaszállítása. A hazaszállítás koordinációját a Szovjet Vöröskeresztes Misszió végezte. Linder Béla hadügyminiszter egy 1918. novemberi Bukarestbe küldött táviratában a dél-oroszországi hadifoglyokat Románián keresztül vasúttal és hajóval akarta hazájukba visszaszállítani. A Tanácskormány megalakulásáig a foglyok nagy része elhagyta az országot. Aki pedig a magyarországi letelepedés mellett döntött, annak azt a fogolytábor parancsnokságánál kellett jelezni, ahol a kitöltött kérdőívet a rendőrhatalóság véleményezte, s azt a parancsnokság a hadügyminisztériumhoz elküldte.

FORRÁSOK

- Blasszauer Róbert: Hadifoglyok Magyarországon az I. világháború idején. In: *AD ACTA A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve 2002. HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRI KIADVÁNYOK*. Szerk.: Dr. Lenkefi Ferenc, Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2003. vmek.oszk.hu/04900/04930/html/ (Letöltés ideje: 2019.03.25.)
- Csák Zsófia: Az ostfnyasszonyfai hadifogolytábor története. 1915–1918. Szombathely, 2014.
- Fóris Ákos: Orosz hadifoglyok Magyarországon 1918 végén In: Világháború, világfórradalom, világbéke? Szerk.: Krausz – Katkó – Mészáros, Kiadja: ELTE Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2017, 57–72.
- Gyimesi Endre: Fogolytábor a város szélén – Zalaegerszeg körzetében hadifogolytábor létesítendő 20000 hadifogoly részére. *ZAOL Zala megyei hírportál* 2018.08.28. <https://www.zaol.hu/kultura/helyi-kultura/fogolytabor-a-varos-szelen-1722277/> (Letöltés ideje: 2019.10.05.)
- Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Szerk.: Szijj Jolán, Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2000, 232.
- Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára: Csekonics család iratai XIII.5. 24. doboz II./39. Orosz hadifoglyokra vonatkozó iratok (MNLFML XIII.5. 24.d. II./39.) Jelentések, kimutatások, rendeletek stb.
- Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára: Enyingi járás főszolgabírójának iratai. XXI. 31. A, 2. doboz (MNLVML XXI. 31. A, 2. d.)
- Horváth Lajos: A hadifogság jogi szabályozása és az első világháborús hadifogolytáborok felállítása Magyarország határai között. In: Horváth Lajos – Nagy Attila – Varga László: Császári és királyi hadifogolytáborok a Csallóközben (1914–18) (Dunaszerdahely, Nagymegyér, Somorja) Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet, 2015, 5–9.
- Gorcsa Oszkár (2018): Hadifoglyok és a Nagy Háború. Hadifogság az Osztrák–Magyar Monarchiában. In: *Belvedere Meridionale* vol. 30. no. 1. 56–76.

JEGYZETEK

1	MNLFML XIII.5. 24.d. II./39.	5	Kleinmünchen akkoriban egy kisebb osztrák település volt Linz városa mellett. Az említett kimutatás címe: Gróf Csekonics Endre Fokszabadi községhez tartozó Jóremény pusztai uradalmába a linzi fogolytáborból kiadott hadifoglyok ruházatának szükségle-
2	MNLFML Uo. Szabályzat a hadifogoly-munkások kiadásáról 1916.		
3	MNLFML Uo. 402. szám/1915 Kimutatás.		
4	Uo. Kimutatás 1916.július 23.; Kimutatás 1916. július 27.		

- teiről. Mivel a történetírás a fogolytábor helyét Kleinmünchenbe helyezi, és a Csekonics-iratanyagban szereplő hatósági dokumentumok is minden esetben a kleinmüncheni fogolytábort említik, jelen tanulmány is ezt a megnevezést használja. Később, 1923-ban egyesítik Kleinmünchenet Linz városával.
- 6 MNLFML XIII.5. 24.d. II./39. Kimutatás 1915. október 27.
 - 7 Uo. Értesítés, Zalaegerszeg, 1915. december 31.
 - 8 Uo. K. u. K. Kriegsgefangenenlagerkommando. Prov. Ex. Nr.141/II.
 - 9 Uo. Veszprém Vm. Gazdasági Munkabizottsághoz beosztott tiszt, Veszprém 1895/916 sz.
 - 10 Uo. 1895/916 sz. melléklet, Uo. Veszprém Vm. Gazdasági Munkabizottsághoz beosztott tiszt, Veszprém.
 - 11 Uo. K. u. k. Kriegsgefangenenlagerkommando in Ostffysszonyfa Nr. 219.
 - 12 Uo. Kimutatás, 1916. július 27.
 - 13 Uo. Veszprém Vm. Gazdasági Munkabizottsághoz beosztott tiszt, Veszprém Ad. 1895/916 sz.
 - 14 Uo. 5086 A főszolgabíró levele.
 - 15 Uo. 1817/1916. szám Körrrendelet.
 - 16 Uo. Kimutatás 1916. január 9.
 - 17 Uo. Szabályzat a hadifogoly-munkások kiadásáról 1916.
 - 18 Uo. Levél Rausch László tiszttartó úrnak 1915. szeptember 22.
 - 19 Uo. Levél Rausch László tiszttartó úrnak 1915. október 3.
 - 20 Uo. Zalaegerszegi tábor letétpénztára Dep. Exh. sz. 410/16
 - 21 Uo. Rausch László levele Lenkey főhadnagynak Veszprémbe.
 - 22 Uo. Körrrendelet 428 szám/Hfg. ü. t. 1917
 - 23 Uo. 432 szám/Hfg.ü.t. 1917 Körrrendelet.
 - 24 Uo. Másolat: 41480/1915 B.M. számú körrrendelet.
 - 25 Uo. A sopronnyéki fogolytáborba berendelt orosz katonák kimutatása.
 - 26 MNLVML XXI. 31. A 2.d. 2144. Körözés.

